

Analysis of the Second Step of the Revolution's Declaration, Based on Overcoming Obstacles to the Reappearance of the Imam Mahdi(PBUH)

Hojjat Mirzadeh ¹

Dr. Hossein Elahinejad ²

Abstract

The Second Step Declaration of the Islamic Revolution, written by the wise leader of the Islamic Republic of Iran on the eve of the fortieth anniversary of the glorious revolution it is so important that some have introduced it as a bright vision for future generations to shape a new Islamic civilization. After mentioning the ups and downs of the past and its vast and hopeful opportunities and capacities, this statement mentions the unique achievements of this forty-year period, which is very hopeful and it makes achieving the great ideal of the Islamic Revolution, which is a new Islamic civilization and preparation for the rising sun of the Great Guardianship (our souls are sacrificed for him), an achievable and real ideal in this research, after a brief review of this statement and stating its salient points, an analysis of the obstacles to the reappearance of the Imam of the Time(PBUH) has been conducted. Based on the verses and narrations of the Ahl al-Bayt and the mission of the Imam, the obstacles to his reappearance have been reviewed in three areas: political, cultural-social, and scientific-cognitive then, appropriate solutions are presented to overcome the obstacles to the emergence based on the Second Step Statement of the Islamic Revolution.

Keywords: Second Step Statement, Supreme Leader, obstacles to the emergence of the Imam Mahdi(PBUH), Islamic government, new Islamic civilization.

1. Level 4 scholar at Qom Seminary. Qom, Iran(Corresponding Author) (Mirzadeh.hojat313@gmail.com)

2. Full professor and faculty member of the Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran (H.elahinejad@isca.ac.ir)

واکاوی بیانیه گام دوم انقلاب، مبتنی بر برون رفت از موانع ظهور امام

زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف *

حجت میرزاده^۱

حسین الهی نژاد^۲

چکیده

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که در آستانه چهل سالگی انقلاب شکوهمند جمهوری اسلامی ایران به قلم رهبر حکیم آن نگاشته شده است به قدری دارای اهمیت است که بعضی آن را چشم انداز روشنی برای نسل های آینده جهت شکل دادن به تمدن نوین اسلامی معرفی نموده اند، در این بیانیه پس از ذکر فراز و نشیب های گذشته و فرصت ها و ظرفیت های گسترده و امیدآفرین آن، به ذکر دستاوردهای بی نظیر این دوره چهل ساله پرداخته شده است که بسیار امیدزاست؛ و رسیدن به آرمان بزرگ انقلاب اسلامی که تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) است را یک آرمان دست یافتنی و حقیقی می سازد. در این تحقیق پس از مرور اجمالی این بیانیه و بیان نقاط برجسته آن، به تحلیل موانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف پرداخته شده است و مبتنی بر آیات و روایات اهل بیت علیهم السلام و براساس رسالت آن حضرت، موانع ظهور در سه حیطه سیاسی، فرهنگی - اجتماعی، علمی - معرفتی بازخوانی شده است، سپس به ارائه راهکارهای مناسب جهت برون رفت از موانع ظهور مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی پرداخته شده است.

واژگان کلیدی

بیانیه گام دوم، مقام معظم رهبری (حفظه الله)، موانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف، حکومت اسلامی، تمدن نوین اسلامی.

مقدمه

یکی از مهم ترین نقاط برجسته تفکر شیعی، اعتقاد به ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف و انتظار فرج ایشان می باشد، شیعیان اگرچه در طول تاریخ دائماً در خوف و تقیه به سر برده اند و زندگی آن ها سراسر اذیت و آزار بوده است، اما آنچه که تحمل این سختی ها و مشکلات را بر آنها آسان

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۱

۱. دانش پژوه سطح چهار حوزه علمیه قم، ایران (نویسنده مسئول) (Mirzadeh.hojat313@gmail.com).

۲. استاد تمام و عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی قم، ایران (H.elahinejad@isca.ac.ir).

می‌کرده، امید و انتظار آینده‌ای روشن بوده است، آینده‌ای که مشحون از عزت و اقتدار و عدالت است. لذا ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف و رفع موانع ظهور حضرت همیشه یکی از مهم‌ترین دغدغه‌ها و آرزوهای شیعیان بوده و هست.

اگر شیعیان بدانند که می‌توانند در تقدیم این ظهور نقش‌آفرینی داشته باشند و موانع ظهور حضرت قابل رفع می‌باشد و رفع این موانع می‌تواند به دست آنها محقق شود، با انگیزه و پشتکاری وصف ناشدنی در این زمینه تلاش خواهند کرد.

آنچه مهم است شناخت این موانع و شناخت راهکارهای رفع این موانع می‌باشد. این که ظهور چگونه محقق می‌شود و ما چگونه می‌توانیم در تحقق ظهور نقش داشته باشیم، همیشه یک سؤال جدی برای شیعیان بوده است خصوصاً بعد از انقلاب اسلامی که داعیه زمینه‌سازی برای ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف را داشته است.

از طرفی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی که در آستانه چهل سالگی انقلاب شکوهمند جمهوری اسلامی ایران به قلم رهبر حکیم آن نگاشته شده است به قدری دارای اهمیت است که بعضی آن را چشم‌انداز روشنی برای نسل‌های آینده جهت شکل دادن به تمدن نوین اسلامی معرفی نموده‌اند و بعضی دیگر آن را فراتر از یک سند ابلاغی یا فراتر از یک سیاست‌گذاری رسمی حاکمیتی دانسته بلکه این بیانیه را بیشتر یک فکر و یک اندیشه دانسته و معتقدند که در واقع چکیده‌ی اندیشه و ایدئولوژی انقلاب اسلامی در این بیانیه تقریر شده است، در این بیانیه پس از ذکر فراز و نشیب‌های گذشته و فرصت‌ها و ظرفیت‌های گسترده و امیدآفرین آن، به ذکر دستاوردهای بی‌نظیر این دوره چهل ساله پرداخته شده است که می‌تواند بسیار امیدزا باشد؛ امید و انگیزه فراوانی که رسیدن به آرمان بزرگ انقلاب اسلامی که تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) است را یک آرمان دست‌یافتنی و حقیقی می‌سازد.

از آن جایی که ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف یک امر جهانی است و دارای ابعاد و زوایای سیاسی اجتماعی و معرفتی گسترده‌ای است لذا زمینه‌سازی ظهور و تلاش برای رفع موانع ظهور نیز باید در همین مقیاس و با در نظر گرفتن همه ابعاد و لوازم آن صورت پذیرد، بر همین اساس از نظر نگارنده این بیانیه می‌تواند یکی از مهم‌ترین اسنادی باشد که به معرفی راهکارهای اساسی رفع موانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف پرداخته است.

هرچند که درباره زمینه‌سازی ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف و وظایف شیعیان در قبال حضرت تحقیقات زیادی صورت گرفته است اما براساس بررسی که نگارنده انجام داده است تحقیقی

که موانع ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) را در گستره جهانی جستجو کند و آن را در سه حیطه سیاسی، معرفتی، اجتماعی مورد بررسی قرار دهد، سپس بتواند آن‌ها را با بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی تطبیق داده و این بیانیه را از این منظر مورد کاوش قرار دهد، وجود ندارد.

در این مقاله که به روش کتابخانه‌ای و تحلیلی تنظیم شده است، پس از بررسی اجمالی متن بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و مرور نقاط برجسته آن، به تحلیل و بررسی موانع ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) پرداخته شده است و در ضمن سه گونه سیاسی، معرفتی و اجتماعی معرفی شده است سپس در بخش نهایی با واکاوی بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، به معرفی راهکارهای برون‌رفت از موانع ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی پرداخته شده است.

معرفی نقاط برجسته بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

در تاریخ ۲۴ بهمن سال ۱۳۹۷، پس از گذشت چهل سال از پیروزی انقلاب اسلامی و در آستانه‌ی چله‌ی دوم، در شرایطی که خیلی‌ها می‌کوشیدند دستاوردهای انقلاب را زیر سؤال ببرند یا کم‌رنگ کنند و نسبت به چهل سال دوم القای ناامیدی داشته باشند و حتی انقلاب را در پایان راه خودش معرفی کنند، بیانیه‌ای از سوی رهبر حکیم انقلاب به عنوان بیانیه گام دوم صادر شد که بعضی آن را «جزو مهم‌ترین اسناد بالادستی و مستند تحول در شورای عالی انقلاب فرهنگی» دانستند و آن را چشم‌انداز روشنی برای نسل‌های آینده جهت شکل دادن به تمدن نوین اسلامی معرفی نمودند (رئیس، ۱۴۰۰) و بعضی دیگر آن را فراتر از یک سند ابلاغی یا فراتر از یک سیاست‌گذاری رسمی حاکمیتی دانسته بلکه این بیانیه را بیشتر یک فکر و یک اندیشه دانسته و اعتقاد دارند که در واقع چکیده‌ی اندیشه و ایدئولوژی انقلاب اسلامی در این بیانیه تقریر شده است (ذوعلم، ۱۴۰۱).

یکی از ویژگی‌های مهم این بیانیه این است که به قلم خود مقام معظم رهبری (حفظه الله) به عنوان کسی که از چند دهه قبل از انقلاب درگیر جریان‌های اجتماعی و فکری جامعه بوده و به صورت مستمر در متن فعالیت‌های انقلابی و محور اصلی آن‌ها بوده است و بعد از انقلاب هم در متن جریان انقلاب قرار داشته است صادر گشته است.

شخصیتی که جامع تجربه و علم و عمل است. چهل سال در مناصب حکومتی و اجرایی و رهبری، ایران و جهان را زیسته و در نظام گذشته نیز زندان چشیده، رنج‌ها کشیده و حوادث را با درنگ و دقت و ژرف‌نگری کاویده و با پشتوانه تفقه در دین، تاریخ، سیاست و فرهنگ،

شخصیتی جامع‌الاطراف یافته است. نگارنده بیانیه ناصح و خیرخواه امت است و براساس شواهد و اعتراف همگان (دوست و دشمن) دارای نظریات دقیق و صحیح در همه حوزه‌ها بوده و خلف صالح و وارث بلافصل استاد خویش حضرت امام خمینی رحمته‌الله است که در همه زمینه‌ها کاملاً مورد وثوق و اعتماد و استناد ایشان بوده است. بنابراین بیانیه از ناحیه چنین رهبری، مخاطب را برمی‌انگیزد که با تعمق، تدبر و تمرکز کافی و وافی ابعاد آن را بررسی کند و مورد توجه قرار دهد.

این بیانیه همان‌گونه که از نام آن پیداست درصدد روشننگری و ابهام‌زدایی می‌باشد. هر انقلابی، هر نهضتی، بعد از مدتی که از آغاز آن می‌گذرد دچار یک نوع ابهامات، غبارزدگی، ابهام در برداشت‌ها و تحریفات خواهد شد که این اتفاق مقتضی آن است که اندیشمندان آن جریان فکری هر چند وقت یک بار غبارزدایی کنند. عبارات «بیان» و «تبیان» که از واژه‌های آشنای قرآنی است مفهوم کشف و روشننگری و ابهام‌زدایی دارد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ ق: ج ۱، ۱۵؛ طریحی، ۱۳۷۵: ج ۶، ۲۱۷؛ قرشی بنابی، ۱۳۷۱: ج ۱، ۲۵۹)، بیانیه گام دوم چراغی است تاریکی‌زدا و ابزاری است روشنگرانه، که هویت و ماهیت انقلاب اسلامی و تفاوت آن با دیگر حرکت‌ها و نهضت‌ها و نیز مرزهای هویت‌ساز انقلاب اسلامی را مشخص می‌کند. این بیانیه نقش تبیینی دارد و معلوم می‌دارد که انقلاب اسلامی چه بوده و به چه جایگاهی رسیده، اینک کجاست و قرار است به کجا و چگونه سیر کند.

به همین منظور در ابتدای بیانیه، سرگذشت چهل ساله انقلاب اسلامی بیان شده است این که از کجا شروع کردیم و در ابتدا همه چیز بر علیه ما بود و علاوه بر آن هیچ تجربه‌ای در برابر ما وجود نداشت و در عین حال در چنین شرایطی، نخستین درخشش انقلاب که ترکیب جمهوریت و اسلامیت بود رقم خورد. و براساس آن، تقابل دوگانه جدید «اسلام و استکبار» پدیده برجسته جهان معاصر و قانون توجه جهانیان شد. و بر اثر «مدیریت‌های جهادی الهام‌گرفته از ایمان اسلامی و اعتقاد به اصل ما می‌توانیم که امام بزرگوار به همه ما آموخت، ایران را به عزت و پیشرفت در همه عرصه‌ها رسانید (بیانیه گام دوم، ۵)».

همین ترکیب جمهوریت و اسلامیت و به عبارت دیگر وارد کردن عنصر اراده ملی در کانون مدیریت کشور و همچنین استفاده از مدیریت‌های جهادی الهام‌گرفته از ایمان اسلامی، منشأ برکات بزرگی برای کشور شد که در این بیانیه به برخی از آنها اشاره شده است.

برکات بزرگ انقلاب اسلامی که در این بیانیه مورد اشاره قرار گرفته است از این قرار است: اولاً: ثبات و امنیت کشور و تمامیت ارضی و حفاظت از مرزها را که آماج تهدید جدی دشمنان

قرار گرفته بود ضمانت کرد و معجزه‌ی پیروزی در جنگ هشت ساله و شکست رژیم بعثی و پشتیبانان آمریکایی و اروپایی و شرقی‌اش را پدید آورد. ثانیاً: موتور پیشران کشور در عرصه‌ی علم و فناوری و ایجاد زیرساخت‌های حیاتی و اقتصادی و عمرانی شد که تا اکنون ثمرات بالنده آن روزه‌روز فراگیرتر می‌شود. ثالثاً: مشارکت مردمی را در مسائل سیاسی مانند انتخابات، مقابله با فتنه‌های داخلی، حضور در صحنه‌های ملی و استکبارستیزی به اوج رسانید و در موضوعات اجتماعی مانند کمک‌رسانی‌ها و فعالیت‌های نیکوکاری که از پیش از انقلاب آغاز شده بود، افزایش چشمگیر داد. رابعاً: بینش سیاسی آحاد مردم و نگاه آنان به مسائل بین‌المللی را به گونه‌ی شگفت‌آوری ارتقاء داد. تحلیل سیاسی و فهم مسائل بین‌المللی در موضوعاتی همچون جنایات غرب بخصوص آمریکا، مسئله فلسطین و ظلم تاریخی به ملت آن، مسئله جنگ افروزی‌ها و رذالت‌ها و دخالت‌های قدرت‌های قلدر در امور ملت‌ها و امثال آن را از انحصار طبقه محدود و عزلت‌گرفته‌ای به نام روشن فکر، بیرون آورد. خامساً: کفّه عدالت را در تقسیم امکانات عمومی کشور سنگین کرد. سادساً: عیار معنویت و اخلاق را در فضای عمومی جامعه بگونه‌ای چشمگیر افزایش داد. سابعاً: نماد پُراپهت و باشکوه و افتخارآمیز ایستادگی در برابر قلدران و زورگویان و مستکبران جهان و در رأس آنان آمریکای جهانخوار و جنایت‌کار، روزه‌روز برجسته‌تر شد (بیانیه گام دوم، ۵-۷).

در این بیانیه قبل از این که توصیه‌ها و بایسته‌های طی کردن گام دوم انقلاب اسلامی ذکر شود، مقام معظم رهبری (حفظه الله) به ظرفیت‌های طبیعی و انسانی کم‌نظیر کشور اشاره می‌کنند؛ ظرفیت‌هایی که بسیار امیدآفرین است و با فعال کردن آنها و بهره‌مندی از آنها می‌توان در پیشرفت مادی و معنوی کشور به معنی واقعی کلمه جهش ایجاد کرد.

ذکر دستاوردهایی که در گذشته به دست آمده با وجود همه مشکلات و موانع و دشمنی‌های فراوان و همچنین ذکر فرصت‌ها و ظرفیت‌های بسیار کشور که حقیقتاً کم‌نظیر است؛ امید و انگیزه فراوانی برای تلاش مضاعف در جهت ادامه مسیر ایجاد می‌کند و رسیدن به آرمان بزرگ انقلاب اسلامی که تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) است، یک آرمان دست‌یافتنی و حقیقی می‌سازد. و این امید و انگیزه همان چیزی است که در سرتاسر این بیانیه مورد تأکید قرار گرفته است.

برای رسیدن به این آرمان، توصیه‌هایی ذیل هفت عنوان و سرفصل بیان گردیده است که عبارت‌اند از: ۱. علم و پژوهش؛ ۲. معنویت و اخلاق؛ ۳. اقتصاد؛ ۴. عدالت و مبارزه با فساد؛ ۵. استقلال و آزادی؛ ۶. عزّت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن؛ ۷. سبک زندگی. بخشی از

مطالب این توصیه‌ها در بخش پایانی مقاله تحت عنوان «راهکارهای برون‌رفت از موانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» مورد اشاره قرار می‌گیرد.

بررسی موانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف

مسلماً اصل اولیه در مورد امام این است که ظاهر باشند و خودشان مستقیماً به شؤونی که متوجه ایشان هست بپردازند و این یک مسئله بسیار واضح و بدیهی هست و با کوچک‌ترین شناخت نسبت به جایگاه امام و رسالت ایشان مورد تصدیق واقع می‌شود لذا غایب بودن ایشان نشان‌دهنده این است که ظهور ایشان با موانعی روبروست که نمی‌گذارد ظهور ایشان به فعلیت برسد.

اما این که این موانع چه هستند و غیبت حضرت از کجا نشأت گرفته است، در این زمینه نظرات مختلفی قابل طرح است، اما آنچه مسلم هست این است که از طرف خداوند متعال و امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف مانعی برای ظهور ایشان وجود ندارد و آنچه که هست از جانب مردم و شرایط جامعه است؛ این مطلب در آیات (شعراء: ۲۱؛ شوری: ۳۰؛ نساء: ۷۹؛ انفال: ۲۵؛ رعد: ۱۱) و روایات (نعمانی، ۱۳۹۷ق: ج ۱، ۲۵ و ۱۷۴) و کلام علماء (مفید، ۱۴۱۳ق: ۱۱۷؛ طوسی، ۱۴۲۵ق: ۳۲۹؛ حلی، ۱۴۱۳ق: ۳۶۳) بزرگ شیعه اعم از قدما و متأخرین مؤیدات فراوانی دارد (علم الهدی، ۱۴۱۹ق: ۵۶) که تفصیل آن مجالی مستقل می‌طلبد.

گونه‌شناسی موانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف

جهت تبیین و معرفی گونه‌های موانع ظهور، آن‌چه ضروری به نظر می‌رسد توجه به این نکته است که امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف چه رسالتی را به عهده دارند و چه اهدافی را دنبال می‌کنند و این رسالت چه ویژگی‌هایی دارد و چگونه قرار است محقق شود، و این که تحقق آن نیازمند چه الزامات و مبادی هست، همه اینها مواردی است که توجه به زوایای مختلف آنها ما را به گونه‌های موانع ظهور رهنمود می‌سازد.

براساس آیات (نور: ۵۵؛ توبه: ۳۳؛ صف: ۹) و روایات (ابن بابویه، ۱۳۹۵ق: ج ۲، ۶۶۸؛ مجلسی، ۱۴۱۳ق: ج ۵۱، ۵۸ و ۵۴؛ نعمانی، ۱۳۹۷ق: ۲۵؛ عیاشی، ۱۳۸۰ق: ج ۲، ۸۷) و سیره مستقر بر زندگی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام به صورت قطعی می‌توان گفت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف درصدد تشکیل حکومت است، حکومتی که بر پایه قسط و عدل استوار است (قمی، ۱۴۰۴ق: ج ۲، ۳۶۵؛ ابن بابویه، ۱۳۹۵ق: ج ۱، ۲۵۷) و به مثابه ایجاد یک کارخانه انسان‌سازی می‌باشد که خروجی این کارخانه، انسان کامل پیغمبر پسند باشد و گستره این

حکومت به صورت جهانی است و قرار است همه اقصی نقاط زمین را فرا گیرد و به عبارتی دیگر مظهر حکومت خدا بر زمین باشد. امام باقر علیه السلام در این زمینه می‌فرمایند:

قائم ما اهل بیت با رعب یاری می‌شود و با نصر تأیید می‌شود زمین برای او گسترده می‌شود و جواهر برای او آشکار می‌شود و سلطنت او مشرق و مغرب را فرا می‌گیرد و خداوند به وسیله او دینش را بر همه ادیان غالب می‌گرداند هرچند مشرکان اکراه دارند پس در زمین هیچ خرابی باقی نمی‌ماند مگر این که تعمیر می‌شود و حضرت عیسی نازل می‌شود و پشت او نماز می‌خواند (حویزی، ۱۴۱۵ق: ج ۲، ۲۱۲: قمی مشهدی، ۱۳۶۷: ج ۵، ۴۴۵: مجلسی، ۱۴۱۳ق: ج ۵۲، ۱۹۱: طبرسی، ۱۳۷۶: ج ۲، ۲۹۱).

نکته قابل توجه دیگر این است که این حکومت قرار است به دست مردم و با پشتوانه و حمایت آنها مستقر شود و استمرار یابد، بدون هیچ گونه استبداد، ظلم، ترس، جهل و مکر. یکی از آیاتی که به روشنی بیانگر این مطلب است آیه ۲۵ سوره حدید است که می‌فرماید: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»؛ ما رسولان مان را با بیانات فرستادیم و همراه آن کتاب و میزان نازل کردیم تا مردم قیام به قسط کنند، این مطلب مؤیدات فراوانی از آیات و روایات دارد (انفال: ۶۲ و ۶۴؛ ابن طاووس، ۱۴۱۲ق: ج ۱، ۲۳۵؛ بحرانی، ۱۴۱۵ق: ج ۴، ۸۵۵ و ۱۳۸۲: ج ۱۱، ۷۸۳ و ۱۳۷۸: ج ۱، ۴۱۰: مجلسی، ۱۴۱۳ق: ج ۳۶، ۳۵۷ و ج ۳، ۷) که تفصیل آن مجالی مستقل می‌طلبد.

ویژگی دیگر این است که حکومت امام زمان علیه السلام قرار است حفظ شود و ادامه پیدا کند یعنی وقتی که قدرت از مستکبرین و ظالمین گرفته شد و اراده الهی بر روی زمین حاکم شد اداره جامعه به دست ولی خدا و مؤمنین افتاد، به گونه‌ای خواهد بود که دیگر کفار و منافقین و مستکبرین و قدرت پرستان، نخواهند توانست قدرت و اداره جامعه را به دست گیرند و حکومت خدا بر زمین استمرار خواهد داشت. حسن بن هارون نقل می‌کند که نزد امام صادق علیه السلام نشسته بودم که معلى بن خنيس از ایشان سؤالی پرسید «أَتَسِيرُ الْقَائِمُ إِذَا قَامَ بِخِلَافِ سِيرَةِ عَلِيٍّ عليه السلام» «آیا وقتی امام قائم قیام نمود برخلاف روش علی علیه السلام رفتار خواهد کرد؟» و حضرت در پاسخ فرمودند: «نَعَمْ وَ ذَاكَ أَنَّ عَلِيًّا سَارَ بِالْمَنِّ وَ الْكُفِّ لِأَنَّهُ عَلِمَ أَنَّ شِيعَتَهُ سَيَظْهَرُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَنَّ الْقَائِمَ إِذَا قَامَ سَارَ فِيهِمْ بِالسَّيْفِ وَ السَّبِي وَ ذَلِكَ أَنَّهُ يَعْلَمُ أَنَّ شِيعَتَهُ لَمْ يَظْهَرْ عَلَيْهِمْ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا» (نعمانی، ۱۳۹۷ق: ج ۱، ۲۳۲؛ طوسی، ۱۳۷۶: ج ۶، ۱۵۴؛ احمد بن حنبل، ۱۳۹۱: ج ۱، ۸۵: مجلسی، ۱۴۱۳ق: ج ۵۲، ۳۵۳) آری به خاطر این که علی علیه السلام با منت گذاشتن و دست برداشتن (از مردم و مخالفین) رفتار می‌نمود برای این که می‌دانست پس از او پیروانش به

زودی مغلوب دشمنان خواهند شد و این که قائم چون قیام کند در میان ایشان با شمشیر و اسیر ساختن رفتار خواهد کرد زیرا او می‌داند که شیعه او پس از او هرگز مغلوب دشمنان نمی‌شوند».

بر این اساس باید دید برای تحقق چنین رسالتی و برای پیش برد آن با چه کاستی‌هایی مواجه هستیم که مجموعه این موارد، موانع ظهور را معرفی می‌نمایند، البته با لحاظ این نکته که تحقق بعضی از این پیش‌نیازها و رفع بعضی از این کاستی‌ها، می‌تواند بعد از ظهور محقق شود و حتی بعضی از آنها فقط بعد از ظهور محقق می‌شود اما مواردی از آنها هست که لزوماً می‌بایست قبل از ظهور تحقق یابد و به‌گونه‌ای هستند که ظهور متوقف بر آنها می‌باشد، بدیهی است که تنها این دسته از امور به عنوان موانع ظهور قلمداد می‌شوند که ما در صدد معرفی آنها هستیم.

۱. موانع سیاسی ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف

همان‌طور که گذشت یکی از اهداف امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف تشکیل حکومت و استقرار قسط و عدل بر روی زمین است (قمی، ۱۴۰۴ق: ج ۲، ۳۶۵؛ ابن بابویه، ۱۳۹۵ق: ج ۱، ۲۵۷) که لازمه آن مقابله با ظالمین و حکومت‌های جور و ناحق است، از آن جایی که همیشه در طول تاریخ بوده‌اند افرادی که به خاطر منافع شخصی خویش حق مردم را پایمال و ضایع می‌کرده‌اند و به عبارتی منافع آنها در بی‌عدالتی و اختلاف طبقاتی بوده است و اصلاً برای آنها اهمیتی نداشته است که برای بزرگ و بزرگ‌تر شدن سفره خودشان، سفره مردم را کوچک و کوچک‌تر کنند و همیشه بوده‌اند قدرت‌پرستانی که تمام سعی و تلاش خویش را صرف می‌کرده‌اند تا به هر قیمتی قدرت جامعه را در دست بگیرند و بر مردم حکومت کنند (میرزاده، ۱۳۹۴: ۱۲۴) حتی اگر برای به دست آوردن آن خون‌های بی‌شماری به ناحق ریخته شود و حتی اگر برای حفظ آن نیاز باشد جهل و فقر را بر مردم تحمیل کنند یا به هر شکل دیگری آنها را ضعیف و عقب مانده نگه دارند تا حکومت بر آنها و اعمال قدرت بر آنها آسان‌تر باشد، این افراد همگی درست در نقطه مقابل رسالت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف قرار دارند.

از آن جایی که امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف بر خلاف سایر ائمه مأمور به تقیه نیستند و نمی‌توانند بیعت هیچ حکومت ناحقی را بر عهده بگیرند (ابن بابویه، ۱۳۹۵ق: ج ۱، ۳۲۲؛ طبرسی، ۱۴۰۳ق: ج ۲، ۴۶۹) بلکه خودشان داعیه حکومت دارند و آنچه که منجر به خوف قتل ایشان و باعث غیبت ایشان شده این هست که پیوسته توسط سایر ائمه این‌گونه معرفی شده‌اند که حضرت قیام

خواهد کرد و همه ظالمین و حکومت‌های جور را از بین خواهد برد و قسط و عدل را برپا خواهد کرد لذا همه آنهایی که قدرت در دست دارند و منافع و بقاء آنها در بی عدالتی است کمر به قتل ایشان بستند و از آن جایی در آن زمان برای حضرت شرایط و امکانات مقابله با آنها وجود نداشته است و مقابله با آنها مساوی بوده است با قتل ایشان و شیعیان ایشان، لذا چاره‌ای جز غیبت نداشتند (مفید، ۱۴۱۳ق: ۱۳).

این معادله همیشه در طول تاریخ غیبت بوده است و خواهد بود، یعنی در هر زمانی که حضرت بخواهند ظهور کنند این مقابله وجود خواهد داشت و ظهور زمانی رخ خواهد داد که در این معادله قدرت، دست برتری با امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) و شیعیان ایشان باشد به گونه‌ای که خوف قتل حضرت منتفی باشد، به عبارت دیگر حضرت زمانی ظهور خواهند کرد که امکان این وجود داشته باشد که بتواند توسط مردم و اصحاب‌شان این رسالت بزرگ را محقق سازند و این در صورتی هست که اصحاب و شیعیان حضرت و به صورت کلی مستضعفین در سطحی از قدرت قرار داشته باشند و شرایط و امکانات لازم را دارا باشند و از طرف دیگر دشمنان حضرت و مستکبرین نیز در شرایطی از ضعف و تزلزل باشد که امکان شکست آنها توسط مستضعفین وجود داشته باشد (علم الهدی، ۱۴۱۹ق: ۵۶) تا اگر امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) ظهور کردند، ظهور ایشان منجر به تشکیل حکومت و برقراری قسط و عدل شود، در غیر این صورت ظهور محقق نخواهد شد زیرا از طرفی مقابله حضرت با ظلم و استکبار قطعی و مسلم است و از طرفی قرار نیست حضرت در یک نبرد نابرابر به شهادت برسند بدون تحقق آن رسالت عظیم که نقطه نهایی آمال همه انبیاء و ائمه هست، لذا تا زمانی که قدرت و اقتدار لازم وجود نداشته باشد ظهور نیز محقق نخواهد شد (لاهیجی، ۱۳۷۲: ۱۵۳).

۲. موانع علمی - معرفتی ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف)

با توجه به این که امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) به دنبال ایجاد یک حرکت اجتماعی بزرگ است برای مقابله و نابودی ظالمان و مستکبران بزرگ جهانی و از آن جایی که ایجاد یک موج مردمی عظیم به گونه‌ای که مستحکم و مستمر در حرکت باشد تا به نتیجه نهایی برسد قطعاً با زور و تحمیل امکان ندارد و بر فرض که ممکن باشد اصلاً مطلوب حضرت نیست (حدید: ۲۵؛ انفال: ۶۲ و ۶۴)، بلکه آنچه مطلوب هست این است که این جریان مردمی واقعاً به صورت مردمی شکل بگیرد و مردم با عزم و اراده خودشان پای در این مسیر نهند و طبیعتاً این عزم و اراده و این حرکت اصلاحی به صورت دفعی و به یکباره اتفاق نمی‌افتد بلکه نیاز به مقدمات و

آمادگی‌هایی دارد که قطعاً بخشی از آن مربوط به آگاهی و معرفت می‌شود چراکه بدون اقناع اندیشه و بدون علم و معرفت، عزم و اراده و به تبع آن حرکتی شکل نخواهد گرفت. و اگر شکل گیرد به نتیجه مطلوب نخواهد رسید.

از آن جایی که قرار است این حرکت عظیم در سطح جهانی رخ دهد طبیعتاً آمادگی برای شکل‌گیری آن نیز باید در مقیاس جهانی محقق شود البته آمادگی هر کسی به حسب خودش نیاز است. اما آنچه بدیهی است این است که این حرکت جهانی، آمادگی در سطح جهانی نیاز دارد هرچند طبیعتاً نیاز نیست آمادگی همگی در یک سطح باشد. مثلاً آمادگی معرفتی شیعیان باید در یک حدی باشد که طبیعتاً آمادگی در این حد از سایر مسلمین نیاز نیست و از طرفی آمادگی عموم مسلمین باید به گونه‌ای باشد که طبیعتاً آمادگی در آن سطح از سایر مردم غیرمسلمان نیاز نیست. به عنوان مثال برای کسی که مسلمان نیست همین که مستکبرین دنیا را به صورت مصداقی و درست بشناسد و از جنایات او و طرح و نقشه او آگاهی کامل داشته باشد و در دام فریب و تبلیغات رسانه‌ای سلطه استکبار نباشد می‌تواند آمادگی او را در جهت همراهی با حرکت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف بیشتر کند.

آنچه قطعی هست این است که همه مردم حتی غیرمسلمان‌ها و حتی غیردینداران به ادیان الهی نیز باید آمادگی متناسب با خودشان را کسب کنند. تا این که هرگاه امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف ظهور کرد و حرکت خودش را آغاز کرد هر کسی در هر جایی از دنیا که هست و با هر دینی و آئینی که هست زمینه همراهی او با امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف فراهم باشد و زمینه ایجاد آن جریان و موج عظیم مردمی فراهم باشد.

۳. موانع فرهنگی - اجتماعی ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف

از جمله موانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف موانع اجتماعی و فرهنگی است. مراد از موانع اجتماعی و فرهنگی، خصوصیات و روحیاتی است که در متن جامعه و در فرهنگ مردم وجود دارد که مسانخت با اهداف و رسالت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف ندارد و مانع همراهی مردم با اقدامات و حرکت ایشان می‌شود. اینها غیر از موانع علمی معرفتی و غیر از موانع سیاسی است زیرا ممکن است شخصی در عین حال که به مقام امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف ایمان دارد و حقانیت ایشان مثل روز برایش روشن است اما در عین حال به خاطر وابستگی شدیدی که نسبت به دنیا دارد، نمی‌تواند در عمل با ایشان همراهی کند. لذا برای آمادگی کامل جهت ظهور لازم است این نوع موانع نیز برطرف شوند.

آمادگی فرهنگی - اجتماعی هر شخصی و هر ملتی نیز متناسب با نقشی است که قرار است در این جریان ایفا کنند به این معنا که میدان داران و بدنه اصلی این حرکت یک نوع از آمادگی را نیاز دارند که برای تماشاگران و تشویق‌کنندگان نیاز نیست، طبیعتاً کسانی که قرار است رهبری کنند و مدیریت کنند باید توان مدیریتی و اجرایی بالایی نیز داشته باشند، صرف علم و معرفت و ارادت و ایمان به تنهایی کافی نیست تخصص و مدیریت اجرایی و نحوه تعامل با شرایط مختلف و افراد مختلف نیز لازم است همچنین افرادی که در بدنه اصلی و در خط مقدم هستند و قرار است دیگران را با خود همراه کنند نیز باید توان اجرایی این جذب و اقناع و همراه کردن دیگران با خود را داشته باشند و لازمه این کار این است که متناسب با شرایط زمان خودشان و متناسب با نوع مخاطبین شان، ابزار و تخصص‌های لازم برای این کار را به نحو احسن در اختیار داشته باشند. اما در عین حال یکسری از خصوصیات و موانع هست که عمومیت دارند و اختصاص به صنف یا افراد خاصی ندارند بلکه ویژگی‌ها و روحیاتی هست که ذاتاً با رسالت و رویکرد امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) ضدیت و منافات دارند و تا وقتی که این خصوصیات وجود داشته باشد آمادگی برای ظهور حضرت نیز وجود نخواهد داشت.

راهکارهای برون‌رفت از موانع ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) مبتنی بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی

از آن جایی که این بیانیه در جایگاه یک سند راهبردی جهت پیشرفت همه‌جانبه جمهوری اسلامی جهت رسیدن به تمدن نوین اسلامی و ایجاد آمادگی جهت طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواحنا فداه) تدوین یافته است (رئیس، پایگاه اطلاع‌رسانی ریاست جمهوری)، و نگارنده این بیانیه نیز شخصی است که آگاه‌تر از هرکسی در شناخت مبانی و معارف اسلامی و همچنین در شناخت چالش‌ها و راهبردهای پیشرفت جامعه می‌باشد، لذا مطالبی که در این بیانیه ذکر شده است بسیار می‌تواند در شناخت راهکارهای برون‌رفت از موانع ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) مؤثر باشد.

در این زمینه در متن بیانیه این چنین آمده است: «انقلاب پُرشکوه ملت ایران که بزرگ‌ترین و مردمی‌ترین انقلاب عصر جدید است، تنها انقلابی است که یک چلّه‌ی پُرافتخار را بدون خیانت به آرمان‌هایش پشت سر نهاده و در برابر همه و سوسه‌هایی که غیرقابل مقاومت به نظر می‌رسیدند، از کرامت خود و اصالت شعارهایش صیانت کرده و اینک وارد دؤمین مرحله خودسازی و جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی شده است. درودی از اعماق دل بر این ملت؛ بر نسلی

که آغاز کرد و ادامه داد و بر نسلی که اینک وارد فرایند بزرگ و جهانی چهل سال دوم می‌شود (بیانیه گام دوم، ۳)؛ «دهه‌های آینده دهه‌های شماسست و شما هستید که باید کارآزموده و پُرانگیزه از انقلاب خود حراست کنید و آن را هرچه بیشتر به آرمان بزرگش که ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت عظمی (ارواح‌نفاذ) است، نزدیک کنید (بیانیه گام دوم، ۴)».

۱. تضعیف جبهه استکبار

گفته شد امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف به دنبال تشکیل حکومت الهی و برقراری قسط و عدل بر روی زمین هستند و ظهور زمانی محقق خواهد شد که مردم اولاً در تشکیل و استقرار این حکومت و ثانیاً برای اداره این جامعه و همچنین حفظ و استمرار این حکومت آمادگی‌ها و توانمندی‌هایی که طبیعتاً برای استقرار و حفظ این نظم نوین جهانی بر پایه عدالت و آزادی و کرامت نیاز هست را دارا باشند و علاوه بر آن برای مقابله و مبارزه با مستکبرین نیز توانایی لازم را دارا باشند چرا که آنها که قطعاً با تمام وجود در مقابل این حرکت خواهند ایستاد و برای توقف این حرکت همه هستی خود را و هر آنچه در اختیار دارند را به کار خواهند گرفت چرا که آنها نیز ادعای ایجاد نظم جهانی را دارند اما بر پایه منافع شخصی خودشان، و از آن جایی که آنها دارای ثروت و قدرت و نفوذ و امکانات بسیاری هستند، به همین تناسب در جبهه مستضعفین نیز این آمادگی باید افزایش یابد. به گونه‌ای که بتوانند در مقابل تهاجم تمام عیار آنها مقاومت کنند و با بهره‌گیری از مؤلفه‌های قدرت خود و همچنین مؤلفه‌های ضعف دشمن بر آنها غلبه کرده و به هدف نهایی خود نائل آیند. راهکارهایی که در این بخش ارائه می‌گردد همگی در همین جهت تعریف می‌گردند.

در بیانیه گام دوم رویکرد اصلی انقلاب اسلامی در قبال مستکبرین این گونه به تصویر کشیده شده است:

این انقلاب از آغاز تا امروز نه بی‌رحم و خونریز بوده و نه منفعل و مردّد. با صراحت و شجاعت در برابر زورگویان و گردن‌کشان ایستاده و از مظلومان و مستضعفان دفاع کرده است. این جوانمردی و مرآت انقلابی، این صداقت و صراحت و اقتدار، این دامن‌های عمل جهانی و منطقه‌ای در کنار مظلومان جهان، مایه‌ی سربلندی ایران و ایرانی است، و همواره چنین باد (همان).

۲. قدرت ایمان و ایجاد معنویت

یکی از مؤلفه‌هایی که ایجاد قدرت می‌کند آن هم قدرتی منحصر به فرد که از هیچ طریق دیگری قابل استحصال نیست، ایجاد معنویت و ایمان به خداوند است، ایمان به خدا می‌تواند آن‌چنان قدرتی در افراد ایجاد کند که هیچ قدرت دیگری توان مقابله با آن را نخواهد داشت، این مؤلفه‌ای هست که می‌تواند نواقص سایر مؤلفه‌های قدرت را جبران کند اما هیچ مؤلفه دیگری نمی‌تواند جای خالی این مؤلفه را پر کند، با وجود ایمان به خدا می‌توان پیروز میدان شد هرچند با تعداد اندک «کَم مِّن فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فَتْنَهُ كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ» (بقره: ۲۴۹) «چه بسا گروه اندکی که به اذن خداوند متعال بر گروه بسیاری پیروز گردند» و می‌توان پیروز شد هرچند طبق محاسبات عادی شکست قطعی باشد و این را خداوند متعال بارها و بارها در طول تاریخ به نمایش گذاشته است از جنگ بدر و احزاب گرفته تا هشت سال دفاع مقدس، جنگ ۲۲ روزه و ۸ روزه فلسطین مقابل اسرائیل و هم اکنون جنگ مردم مظلوم غزه بر علیه اسرائیل که همه آنها میدانی برای نمایش قدرت الهی بوده است.

دومین توصیه مهم مقام معظم رهبری (حفظه الله) در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به معنویت و اخلاق اختصاص یافته است و اهمیت آن این‌چنین ذکر شده است: «معنویت و اخلاق، جهت دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است؛ بودن آنها، محیط زندگی را حتی با کمبودهای مادی، بهشت می‌سازد و نبودن آن حتی با برخورداری مادی، جهنم می‌آفریند» (بیانیه گام دوم، ۱۰) و وظایف دستگاه‌های حکومتی و غیرحکومتی نیز در آن این‌چنین بیان گردیده است:

اخلاق و معنویت، البته با دستور و فرمان به دست نمی‌آید، پس حکومت‌ها نمی‌توانند آن را با قدرت قاهره ایجاد کنند، اما اولاً خود باید منش و رفتار اخلاقی و معنوی داشته باشند، و ثانیاً زمینه را برای رواج آن در جامعه فراهم کنند و به نهادهای اجتماعی در این باره میدان دهند و کمک برسانند؛ با کانون‌های ضد معنویت و اخلاق، به شیوه معقول بستیزند و خلاصه اجازه ندهند که جهنمی‌ها مردم را با زور و فریب، جهنمی کنند. ابزارهای رسانه‌ای پیشرفته و فراگیر، امکان بسیار خطرناکی در اختیار کانون‌های ضد معنویت و ضد اخلاق نهاده است و هم‌اکنون تهاجم روزافزون دشمنان به دل‌های پاک جوانان و نوجوانان و حتی نونهالان با بهره‌گیری از این ابزارها را به چشم خود می‌بینیم. دستگاه‌های مسئول حکومتی در این باره وظایفی سنگین بر عهده دارند که باید هوشمندان و کاملاً مسئولانه صورت گیرد. و این البته به معنی رفع مسئولیت از اشخاص و نهادهای غیرحکومتی نیست. در دوره پیش رو باید

در این باره برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت جامعی تنظیم و اجرا شود؛
ان شاء الله (همان).

۳. اقتدار نظامی

از جمله مؤلفه‌هایی که لازم است در مقابله و رویارویی با دشمن به تقویت آن بیافزاییم، اقتدار نظامی است، طبیعتاً کسی که در میدان مبارزه از عده و عده بیشتری بهره‌مند باشد دست برتر را دارد، این توانمندی باید در حدی باشد که امکان مقاومت و مقابله با هجمه همه جانبه دشمن را داشته باشد و نه تنها بتواند از موجودیت خود دفاع کند بلکه بتواند تهاجم داشته باشد و دست برتر را از آن خود کند. این اقتدار اگر حاصل شد به خاطر ترسی که در دل دشمن ایجاد می‌کند، به عنوان یک عامل بازدارنده باعث می‌شود که در بسیاری از موارد دشمن جرأت هجمه نداشته باشد و در مواردی حتی بدون درگیری فتوحاتی حاصل شود از همین رو خداوند متعال با تأکید به این آمادگی فرمان می‌دهد:

﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُزْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَ
آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُوهُمْ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ﴾ (انفال: ۶۰)؛

در برابر آنها [دشمنان] آنچه توانایی دارید از «نیرو» آماده سازید (و نیز) اسب‌های
ورزیده (برای میدان نبرد) تا به وسیله آن دشمن خدا و دشمن خویش را بترسانید و
(نیز) گروه دیگری غیر از اینها را که شما نمی‌شناسید و خدا می‌شناسد.

در بیانیه گام دوم، اقتدار جمهوری اسلامی در این زمینه، این‌گونه بیان شده است:

ایران مقتدر، امروز هم مانند آغاز انقلاب با چالش‌های مستکبران روبه‌رو است اما با
تفاوتی کاملاً معنی‌دار. اگر آن روز چالش با آمریکا بر سر کوتاه کردن دست عمال بیگانه
یا تعطیلی سفارت رژیم صهیونیستی در تهران یا رسوا کردن لانه جاسوسی بود، امروز
چالش بر سر حضور ایران مقتدر در مرزهای رژیم صهیونیستی و برچیدن بساط نفوذ
نامشروع آمریکا از منطقه‌ی غرب آسیا و حمایت جمهوری اسلامی از مبارزات مجاهدان
فلسطینی در قلب سرزمین‌های اشغالی و دفاع از پرچم برافراشته حزب الله و مقاومت
در سراسر این منطقه است. و اگر آن روز، مشکل غرب جلوگیری از خرید تسلیحات
ابتدایی برای ایران بود، امروز مشکل او جلوگیری از انتقال سلاح‌های پیشرفته ایرانی
به نیروهای مقاومت است. و اگر آن روز گمان آمریکا آن بود که با چند ایرانی
خودفروخته یا با چند هواپیما و بالگرد خواهد توانست بر نظام اسلامی و ملت ایران
فائق آید، امروز برای مقابله‌ی سیاسی و امنیتی با جمهوری اسلامی، خود را محتاج به
یک ائتلاف بزرگ از ده‌ها دولت معاند یا مرعوب می‌بیند و البته باز هم در رویارویی،

شکست می‌خورد (بیانیه گام دوم، ۷).

۴. تقویت اقتصاد مستقل کشور

با توجه به این که امروزه مسائل اقتصادی و فشارهای اقتصادی حالت تهاجمی به خود گرفته است و به عنوان یک ابزار جنگی و برای نابودی یک ملت مورد استفاده قرار می‌گیرد، قطعاً تقویت صنعت و تولید کشور و به شکل عام مسائل اقتصادی کشور یکی از امور ضروری برای مقابله با نظام استکبار است و هر تلاشی در این زمینه، قطعاً به عنوان جهاد در راه خدا قلمداد می‌شود مقام معظم رهبری (حفظه الله) در این زمینه می‌فرمایند:

امروز عرصه‌ی اقتصاد، به خاطر سیاست‌های خصمانه‌ی آمریکا، یک عرصه‌ی کارزار است، یک عرصه‌ی جنگ است، جنگی از نوع خاص. در این عرصه‌ی کارزار، هر کسی بتواند به نفع کشور تلاش کند، جهاد کرده است (بیانات در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۴/۱/۱).

با توجه به این مطلب هر تلاشی که در این زمینه صورت پذیرد و هر آنچه که به تقویت جنبه اقتصادی منجر شود می‌تواند یکی از راهکارهای رفع موانع ظهور قلمداد شود.

اهمیت اقتصاد جامعه در بیانیه گام دوم این چنین بیان شده است:

اقتصاد یک نقطه‌ی کلیدی تعیین‌کننده است. اقتصاد قوی، نقطه‌ی قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه‌ی ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است. فقر و غنا در مادیات و معنویات بشر، اثر می‌گذارد. اقتصاد البته هدف جامعه‌ی اسلامی نیست، اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف‌ها رسید. تأکید بر تقویت اقتصاد مستقل کشور که مبتنی بر تولید انبوه و باکیفیت، و توزیع عدالت‌محور، و مصرف به‌اندازه و بی‌اسراف، و مناسبات مدیریتی خردمندانه است و در سال‌های اخیر از سوی اینجانب بارها تکرار و بر آن تأکید شده، به‌خاطر همین تأثیر شگرفی است که اقتصاد می‌تواند بر زندگی امروز و فردای جامعه بگذارد (بیانیه گام دوم، ۶).

در این بیانیه راه حل مشکلات اقتصادی کشور، سیاست‌های اقتصاد مقاومتی دانسته شده است که در تاریخ ۱۳۹۲/۱۱/۲۹ از طرف مقام معظم رهبری ابلاغ گردید. همچنین درون‌زایی اقتصاد کشور، مولد شدن و دانش بنیان شدن آن، مردمی کردن اقتصاد و تصدیگری نکردن دولت، برون‌گرایی با استفاده از ظرفیت‌هایی که قبلاً به آن اشاره شد، به عنوان بخش‌های مهم دیگر این راه حل‌ها در بیانیه ذکر شده است.

۵. پیشرفت در علم و فناوری

پیشرفت در علم و فناوری و ارتقاء صنعت و تکنولوژی کشور از دیگر مولفه‌های اقتدار کشور که در روایات نیز به آن اشاره شده است: «أَلْعِلْمُ سُلْطَانٌ مَن وَجَدَهُ صَالًا وَ مَن لَمْ يَجِدْهُ صَيْلًا عَلَيَّهِ؛ دانش سلطنت و قدرت است، هرکس آن را بیابد با آن یورش برد و هرکه آن را از دست بدهد بر او یورش برند» (ابن ابی الحدید، بی تا: ج ۲، ۳۱۹) و در بیانیه گام دوم از آن به عنوان یکی از مهم‌ترین برکات انقلاب اسلامی یاد شده است و نسبت به تقویت و پیشبرد آن تأکید شده است «ثانیاً: موتور پیشران کشور در عرصه علم و فناوری و ایجاد زیرساخت‌های حیاتی و اقتصادی و عمرانی شد که تا اکنون ثمرات بالنده آن روزبه‌روز فراگیرتر می‌شود. هزاران شرکت دانش بنیان، هزاران طرح زیرساختی و ضروری برای کشور در حوزه‌های عمران و حمل و نقل و صنعت و نیرو و معدن و سلامت و کشاورزی و آب و غیره، میلیون‌ها تحصیل کرده‌ی دانشگاهی یا در حال تحصیل، هزاران واحد دانشگاهی در سراسر کشور، ده‌ها طرح بزرگ از قبیل چرخه‌ی سوخت هسته‌ای، سلول‌های بنیادی، فناوری نانو، زیست فناوری و غیره با رتبه‌های نخستین در کل جهان، شصت برابر شدن صادرات غیرنفتی، نزدیک به ده برابر شدن واحدهای صنعتی، ده‌ها برابر شدن صنایع از نظر کیفی، تبدیل صنعت مونتاژ به فناوری بومی، برجستگی محسوس در رشته‌های گوناگون مهندسی از جمله در صنایع دفاعی، درخشش در رشته‌های مهم و حساس پزشکی و جایگاه مرجعیت در آن و ده‌ها نمونه‌ی دیگر از پیشرفت، محصول آن روحیه و آن حضور و آن احساس جمعی است که انقلاب برای کشور به ارمغان آورد» (بیانیه گام دوم، ۵).

۶. بهره‌وری از ظرفیت‌های طبیعی و انسانی

از جمله دیگر اقداماتی که اقتدار و پیشرفت جمهوری اسلامی را جهش می‌دهد بهره‌مندی از فرصت‌های مادی و ظرفیت‌های فراوان طبیعی و انسانی است، مقام معظم رهبری (حفظه الله) در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی این ظرفیت را این‌گونه توصیف می‌کنند:

فرصت‌های مادی کشور نیز فهرستی طولانی را تشکیل می‌دهد که مدیران کارآمد و پُرانگیزه و خردمند می‌توانند با فعال کردن و بهره‌گیری از آن، درآمدهای ملی را با جهشی نمایان افزایش داده و کشور را ثروتمند و بی‌نیاز و به معنی واقعی دارای اعتمادبه‌نفس کنند و مشکلات کنونی را برطرف نمایند. ایران با دارا بودن یک درصد جمعیت جهان، دارای ۷ درصد ذخایر معدنی جهان است: منابع عظیم زیرزمینی، موقعیت استثنائی جغرافیایی میان شرق و غرب و شمال و جنوب، بازار بزرگ ملی،

بازار بزرگ منطقه‌ای با داشتن ۱۵ همسایه با ۶۰۰ میلیون جمعیت، سواحل دریایی طولانی، حاصلخیزی زمین با محصولات متنوع کشاورزی و باغی، اقتصاد بزرگ و متنوع، بخش‌هایی از ظرفیت‌های کشور است؛ بسیاری از ظرفیت‌ها دست نخورده مانده است. گفته شده است که ایران از نظر ظرفیت‌های استفاده نشده‌ی طبیعی و انسانی در رتبه‌ی اول جهان است (بیانیه گام دوم، ۸).

۷. تقویت فعالیت‌های فرهنگی و رسانه‌ای

از جمله اقداماتی که امروزه ضرورت آن در جهت افزایش قدرت و اقتدار هر کشوری از روز روشن‌تر است، افزایش کمی و کیفی سطح فعالیت‌های فرهنگی و رسانه‌ای و تبلیغاتی است، روشن است که سطح این فعالیت‌ها می‌بایست متناسب با سطح سلطه رسانه‌ای و تبلیغاتی دشمن بوده و با اخذ تدابیر ویژه، به قطع سلطه دشمن در این زمینه منجر شود، این مطلب در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی این‌گونه بیان گردیده است:

ابزارهای رسانه‌ای پیشرفته و فراگیر، امکان بسیار خطرناکی در اختیار کانون‌های ضدّ معنویت و ضدّ اخلاق نهاده است و هم‌اکنون تهاجم روزافزون دشمنان به دل‌های پاک جوانان و نوجوانان و حتی نونهالان با بهره‌گیری از این ابزارها را به چشم خود می‌بینیم. دستگاه‌های مسئول حکومتی در این باره وظایفی سنگین بر عهده دارند که باید هوشمندانه و کاملاً مسئولانه صورت گیرد. و این البته به معنی رفع مسئولیت از اشخاص و نهادهای غیرحکومتی نیست در دوره‌ی پیش رو باید در این باره برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت جامعی تنظیم و اجرا شود؛ ان شاء الله (بیانیه گام دوم، ۱۰).

۸. عدالت اجتماعی و مبارزه با فساد

همان‌طور که گفته شد یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های حکومت امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) برقراری قسط و عدل است (قمی، ۱۴۰۴: ج ۲، ۳۶۵. ابن بابویه، ۱۳۹۵: ج ۱، ۲۵۷)؛ ایجاد بستر مناسب جهت تحقق عدالت اجتماعی و رفع طبقات اجتماعی از جمله مواردی است که ضرورت آن بر کسی پوشیده نیست و قدم اول آن ملتزم بودن خود مسئولین به ساده‌زیستی و دوری از اشرافی‌گری هست. از آن جایی که روی دیگر عدالت طلبی، مبارزه با فساد است لذا مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم مسئولین جمهوری اسلامی و مقامات حکومتی را به طور جد از آن برحذر داشته و مشروعیت آن‌ها وابسته به آن دانسته است:

همه باید بدانند که طهارت اقتصادی شرط مشروعیت همه مقامات حکومت جمهوری اسلامی است. همه باید از شیطان حرص برحذر باشند و از لقمه حرام

بگیرند و از خداوند در این باره کمک بخواهند و دستگاه‌های نظارتی و دولتی باید با قاطعیت و حساسیت، از تشکیل نطفه‌ی فساد پیشگیری و با رشد آن مبارزه کنند (بیانیه گام دوم، ۱۱).

۹. اجرای سیاست‌های افزایش جمعیت

قطعاً یکی از مواردی که در اقتدار و عظمت و پیشرفت کشور بسیار موثر است ایجاد بستر مناسب جهت افزایش نرخ باروری و اجرای سیاست‌های افزایش جمعیت است، در بیانیه گام دوم به این مهم این‌گونه اشاره شده است:

مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور، نیروی انسانی مستعد و کارآمد با زیربنای عمیق و اصیل ایمانی و دینی است. جمعیت جوان زیر ۴۰ سال که بخش مهمی از آن نتیجه‌ی موج جمعیتی ایجادشده در دهه‌ی ۶۰ است، فرصت ارزشمندی برای کشور است. ۳۶ میلیون نفر در سنین میانه‌ی ۱۵ و ۴۰ سالگی، نزدیک به ۱۴ میلیون نفر دارای تحصیلات عالی، رتبه‌ی دوم جهان در دانش‌آموختگان علوم و مهندسی، انبوه جوانانی که با روحیه‌ی انقلابی رشد کرده و آماده‌ی تلاش جهادی برای کشورند، و جمع چشمگیر جوانان محقق و اندیشمندی که به آفرینش‌های علمی و فرهنگی و صنعتی و غیره اشتغال دارند؛ این‌ها ثروت عظیمی برای کشور است که هیچ اندوخته‌ی مادی با آن مقایسه نمی‌تواند شد (بیانیه گام دوم، ۸).

۱۰. شناخت درست نسبت به واقعیت‌های میدان

قطعاً بدون شناخت درست نسبت به واقعیت‌های میدان امکان ندارد که بتوان در مبارزه با مستکبرین و تشکیل حکومت و حفظ آن، درست برنامه‌ریزی کرد، تصمیم گرفت و اقدام کرد. امیرالمومنین (علیه السلام) در این زمینه می‌فرماید:

أَلَا وَلاَ يَحْمِلُ هَذَا الْعِلْمُ إِلَّا أَهْلَ الْبَصَرِ وَالصَّبْرِ (نهج البلاغه، خطبه ۱۷۳)؛

و این پرچم را به دوش نمی‌کشد مگر آن که اهل بصیرت و استقامت باشد.

یکی از مهم‌ترین مواردی که مقام معظم رهبری در این بیانیه بر روی آن دقت نظر و تمرکز دارند این است که از طرفی پیشرفت‌ها و برکات انقلاب اسلامی را بر همگان نمایان سازند از طرفی شکست‌ها و تزلزل جبهه استکبار را معرفی نمایند و از طرفی ظرفیت‌ها و فرصت‌های بی‌شمار طبیعی و انسانی کشور را متذکر شوند.

عبارت‌های مربوط به بخش به‌گونه‌ای در سرتاسر بیانیه گام دوم گسترده است که مجال ذکر همه آنها وجود ندارد، لذا تنها به بخشی از آنها اشاره می‌گردد:

ایران مقتدر، امروز هم مانند آغاز انقلاب با چالش این مستکبران روبه‌رو است اما با تفاوتی کاملاً معنی‌دار. اگر آن روز چالش با آمریکا بر سر کوتاه کردن دست عمال بیگانه یا تعطیلی سفارت رژیم صهیونیستی در تهران یا رسوا کردن لانه‌ی جاسوسی بود، امروز چالش بر سر حضور ایران مقتدر در مرزهای رژیم صهیونیستی و برچیدن بساط نفوذ نامشروع آمریکا از منطقه‌ی غرب آسیا و حمایت جمهوری اسلامی از مبارزات مجاهدان فلسطینی در قلب سرزمین‌های اشغالی و دفاع از پرچم برافراشته‌ی حزب‌الله و مقاومت در سراسر این منطقه است. و اگر آن روز، مشکل غرب جلوگیری از خرید تسلیحات ابتدایی برای ایران بود، امروز مشکل او جلوگیری از انتقال سلاح‌های پیشرفته ایرانی به نیروهای مقاومت است. و اگر آن روز گمان آمریکا آن بود که با چند ایرانی خودفروخته یا با چند هواپیما و بالگرد خواهد توانست بر نظام اسلامی و ملت ایران فائق آید، امروز برای مقابله‌ی سیاسی و امنیتی با جمهوری اسلامی، خود را محتاج به یک ائتلاف بزرگ از ده‌ها دولت معاند یا مرعوب می‌بینند و البته باز هم در رویارویی، شکست می‌خورد. ایران به برکت انقلاب، اکنون در جایگاهی متعالی و شایسته ملت ایران در چشم جهانیان و عبور کرده از بسی گردنه‌های دشوار در مسائل اساسی خویش است (بیانیه گام دوم، ۷).

۱۱. تقویت امید و انگیزه

مسئله امید و انگیزه داشتن نگاه روشن نسبت به آینده، به قدری در بیانیه گام دوم پررنگ است که برخی مهم‌ترین ویژگی این بیانیه را امیدافزایی دانسته‌اند (پایگاه اطلاع‌رسانی ایرنا، <https://www.irna.ir/news/83223450>) و برخی دیگر معتقدند که روح اصلی این بیانیه امید و توجه به جوانان است (پایگاه اطلاع‌رسانی مهر، <https://www.mehrnews.com/news/4545560>).

قطعاً هیچ حرکتی و پیشرفتی بدون امید و انگیزه شکل نمی‌گیرد، و یأس و ناامیدی اولین و مهم‌ترین عامل رکود و ضعف و انفعال است، لذا به جرأت می‌توان گفت یکی از مهم‌ترین عواملی است که می‌تواند ایجاد آمادگی برای ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه) نقش داشته باشد. اهمیت داشتن امید و نگاه خوشبینانه به آینده در بیانیه گام دوم این‌گونه مطرح گردیده است:

اما پیش از همه چیز، نخستین توصیه من امید و نگاه خوش بینانه به آینده است. بدون این کلید اساسی همه قفل‌ها، هیچ گامی نمی‌توان برداشت. آنچه می‌گویم یک امید صادق و متکی به واقعیت‌های عینی است. این جانب همواره از امید کاذب و

فریبنده دوری جسته‌ام، اما خود و همه را از نومیدی بیجا و ترس کاذب نیز برحذر داشته‌ام و برحذر می‌دارم. در طول این چهل سال - و اکنون مانند همیشه - سیاست تبلیغی و رسانه‌ای دشمن و فعال‌ترین برنامه‌های آن، مایوس‌سازی مردم و حتی مسئولان و مدیران ما از آینده است. خبرهای دروغ، تحلیل‌های مغرضانه، وارونه نشان دادن واقعیت‌ها، پنهان کردن جلوه‌های امیدبخش، بزرگ کردن عیوب کوچک و کوچک نشان دادن یا انکار محسنات بزرگ، برنامه‌ی همیشگی هزاران رسانه‌ی صوتی و تصویری و اینترنتی دشمنان ملت ایران است؛ و البته دنباله‌های آنان در داخل کشور نیز قابل مشاهده‌اند که با استفاده از آزادی‌ها در خدمت دشمن حرکت می‌کنند. شما جوانان باید پیشگام در شکستن این محاصره تبلیغاتی باشید. در خود و دیگران نهال امید به آینده را پرورش دهید. ترس و نومیدی را از خود و دیگران برانید. این نخستین و ریشه‌ای‌ترین جهاد شما است (بیانیه گام دوم، ۸-۹).

نتیجه‌گیری

با توجه به این‌که براساس آیات و روایات و همچنین تصریحات متقدمین از علماء شیعه آنچه مانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف شده است نحوه عملکرد مردم و قصورها و تقصیرهای آنها بوده است و مردم می‌توانند با تغییر در عکس‌العمل خود این موانع را برطرف کنند، و از آن جایی که رسالت امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف و اساساً ظهور حضرت یک امر جهانی است و جنبه‌های سیاسی و اجتماعی و معرفتی گسترده‌ای دارد، لذا وظایف مردم در قبال برون‌رفت از موانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف را نیز باید در همین مقیاس مورد بررسی قرار داد، از طرفی بیانیه گام دوم انقلاب به عنوان یکی از مهم‌ترین اسناد بالادستی نظام و چشم‌انداز روشنی جهت شکل دادن به تمدن نوین اسلامی، به خوبی می‌تواند در شناخت راهکارهای برون‌رفت از موانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف در چنین مقیاسی نقش داشته باشد. لذا در این مقاله بر اساس متن بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به ۱۱ مورد از این اقدامات که می‌تواند در برون‌رفت از موانع ظهور امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف نقش‌آفرین باشد اشاره گردیده است.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابن ابی الحديد، فخرالدين ابو حامد (بی تا)، شرح نهج البلاغه، قم: مكتبة آية الله العظمى المرعشي النجفي رحمته الله عليه.
۲. ابن حنبل، احمد بن محمد (۱۳۹۱ق)، فضائل على بن ابی طالب امير المؤمنين عليه السلام، قم: دارالتفسير.
۳. ابن بابويه، محمد بن على (۱۳۹۵ق)، كمال الدين وتمام النعمة. ترجمه: على اكبر غفارى. تهران: دارالكتب الإسلامية.
۴. ابن طاووس، على بن موسى (۱۴۱۲ق)، كشف المحجة لثمره المهجة. ترجمه: محمد حسون. قم: مكتب الإعلام الإسلامي.
۵. استرآبادى، على (بی تا)، تأويل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة. (حسين استادولى). جماعة المدرسين في الحوزة العلمية بقم. مؤسسة النشر الإسلامي.
۶. بحراني، عبدالله بن نورالله (۱۳۸۲)، عوالم العلوم والمعارف والأحوال من الآيات والأخبار والأقوال. ترجمه: محمد باقر موحد ابطحى اصفهاني. بی جا: مدرسة الإمام المهدي عليه السلام.
۷. بحراني، هاشم بن سليمان (۱۳۷۸)، الانصاف في النص على الأئمة الاثنى عشر آل محمد عليهم السلام. الاشراف. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامي.
۸. بحراني، هاشم بن سليمان (۱۴۱۵ق)، البرهان في تفسير القرآن، بی جا: بنياد بعثت. واحد تحقیقات اسلامي.
۹. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۲ق)، وسائل الشیعة الى تحصیل مسائل الشریعة، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۱۰. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۲۵ق)، إثبات الهداة بالنصوص والمعجزات. ترجمه: علاء الدين اعلمی و شهاب الدين مرعشى. بی جا: مؤسسة الأعلمي للمطبوعات.
۱۱. حلى، حسن بن يوسف (۱۴۱۳ق)، كشف المراد في شرح تجريد الاعتقاد. ترجمه: حسن حسن زاده آملی. قم: جماعة المدرسين في الحوزة العلمية.

۱۲. حسینی خامنه ای، سید علی. *بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی خطاب به ملت ایران*، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی سید علی خامنه ای: <https://farsi.khamenei.ir>
۱۳. حسینی خامنه ای، سید علی. *بیانات و سخنرانی ها*، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی سید علی خامنه ای: <https://farsi.khamenei.ir>
۱۴. حویزی، عبد علی بن جمعه (۱۴۱۵ق)، *تفسیر نور الثقلین*. ترجمه: هاشم رسولی محلاتی. قم: اسماعیلیان.
۱۵. خراسان، حسن؛ طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۵)، *تهذیب الأحکام*. تهران: دارالکتب الإسلامية.
۱۶. خزاز رازی، علی بن محمد (۱۴۰۱ق) *کفایة الأثر فی النص علی الأئمة الإثنی عشر*. ترجمه: عبد اللطیف حسینی کوه کمری. قم: بیدار.
۱۷. ذوعلم، علی (۱۴۰۱)، سخنرانی، <https://khameneibook.ir/content>، نشست تخصصی بررسی کتب بیانیه گام دوم.
۱۸. راغب اصفهانی، حسین (۱۴۱۶ق)، *المفردات، دمشق: دارالقلم*.
۱۹. رئیس‌ی، سید ابراهیم (۱۴۰۰) *پایگاه اطلاع رسانی ریاست جمهوری*: <https://president.ir/fa/134470>
۲۰. طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳ق)، *الاحتجاج*. ترجمه: محمد باقر موسوی خراسان. بی جا: نشر المرتضی.
۲۱. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۶)، *إعلام الوری بأعلام الهدی*. تحقیق: مؤسسة آل البيت علیه السلام. لاهیا: التراث. قم: مؤسسة آل البيت علیه السلام لإحياء التراث.
۲۲. طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵)، *معجم البحرین*. تهران: مکتبه المرتضویه.
۲۳. طوسی، محمد بن حسن (۱۳۷۶)، *تهذیب الاحکام*. تهران: نشر صدوق.
۲۴. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۲۵ق)، *الغیة*. تحقیق: محمد محسن آقا بزرگ تهرانی، عباد الله طهرانی، و علی احمد ناصح. بی جا: مؤسسة المعارف الإسلامية.
۲۵. علم الهدی، علی بن حسین (۱۴۱۹ق)، *المقنع فی الغیة*. ترجمه: محمد علی حکیم. بیروت: مؤسسة آل البيت علیه السلام لإحياء التراث.

۲۶. عیاشی، محمدبن مسعود (۱۳۸۰ق)، *التفسیر*. ترجمه: هاشم رسولی محلاتی. تهران: مکتبه العلمیه الاسلامیه.

۲۷. فیض کاشانی، محمدبن شاه مرتضی (۱۳۷۲)، *نوادر الأخبار فیما یتملک بأصول الدین*. ترجمه: مهدی انصاری قمی. تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی / موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه).

۲۸. فیض کاشانی، محمدبن شاه مرتضی (۱۴۰۶ق)، *الوافی*. ترجمه: ضیاءالدین علامه و کمال فقیه ایمانی. اصفهان: مکتبه الإمام امیرالمؤمنین علی (ع) العامة.

۲۹. قرشی بنابی، علی اکبر (۱۳۷۱)، *قاموس قرآن*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

۳۰. قمی مشهدی، محمدبن محمدرضا (۱۳۶۷)، *تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب*. ترجمه: حسین درگاهی. تهران: وزارت الثقافة و الإرشاد الإسلامی / مؤسسة الطبع و النشر.

۳۱. قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ق)، *تفسیر*. ترجمه: طیب جزایری. قم: دارالکتاب / مکتبه الهدی.

۳۲. لاهیجی، عبدالرزاق بن علی (۱۳۷۲)، *سرمایه ایمان*. تهران: الزهراء (ع).

۳۳. مجلسی، محمدباقر (۱۴۱۳ق)، *بحار الأنوار*. ترجمه: محمدباقر بهبودی و دیگران. بیروت: دار إحياء التراث العربي.

۳۴. مفید، محمدبن محمد (۱۴۱۳ق)، *الرسالة الرابعة في الغيبة*. ترجمه: علاء آل جعفر. قم: المؤتمر العالمي لألفية الشيخ المفيد.

۳۵. مفید، محمدبن محمد (۱۴۱۳ق)، *الفصول العشرة في الغيبة*. قم: المؤتمر العالمي لألفية الشيخ المفيد.

۳۶. میرزاده، حجت (۱۳۹۴)، *جنگ اراده‌ها*. قم: راه سبز.

۳۷. نعمانی، محمدبن ابراهیم (۱۳۹۷ق)، *الغیبة*. ترجمه: علی اکبر غفاری. تهران: مکتبه الصدوق.

۳۸. پایگاه اطلاع رسانی ایرنا، <https://www.irna.ir/news>

۳۹. پایگاه اطلاع رسانی مهر، <https://www.mehrnews.com/news>